

Om restaureringen af Nørhå Kirke

Restaurering af de middelalderlige landsbykirker stiller store krav til såvel arkitektonisk som håndværksmæssig indsigt. Med udgangspunkt i restaureringen af Nørhå Kirke 1995/96 belyser arkitekt Asger Thomsen de problemer, der knytter sig til at forene hensynet til den historiske bevaringsværdi med kravene til en moderne kirkebygning, der formentlig skal bruges til gudstjenester langt ind i det kommende årtusinde.

Vi hører ofte spørgsmålet, hvorfor vi skal blive ved med at restaurere de gamle middelalderkirker. De er både utidssvarende og dyre at vedligeholde og opfylder efter selv en omfattende restaurering ikke kravene til moderne bygningslovgivning. De er dyre at varme op, og det trækker langs gulv og vægge. Det ville i mange tilfælde være langt billigere at opføre nye kirker, der opfylder nutidens behov. Staten kunne så overtage de gamle og lade dem henstå som små lokale museer, som det også i enkelte tilfælde er sket med de såkaldte ødekirker.

En af de væsentlige årsager til fortsat at benytte kirkerne er, at det er den bedste måde at sikre sig deres bevaring på. Et tomt hus vil hurtigt blive forvandlet til et spøgelseshus, og ingen i lokalsamfundet vil have interesse i den vedligeholdelse, som er påkrævet for at hindre det løbende forfald.

Og hvem ville vel også, når det kommer til stykket, undvære disse historisk værdifulde monumenter, der markerer sig overalt i det danske landskab.

Nørhå Kirke

Nørhå kirke er en af de oprindeligt kullede kirker, der står uden tårn. Alligevel marke-

rer den sig smukt i landskabet på en lille fremspringende bakke, omkranset af stendiger. Kirken er opført i den romanske periode (år 1100-1250). Der er sket meget få egentlige bygningsmæssige ændringer ved kirken, idet der kun er tilføjet tåmpiller for klokkestabel mod vest og våbenhus mod nord. Årsagen kan være, at området, fra den sene middelalder og indtil for ca. 150 år siden, har været stærkt plaget af sandflugt fra vestkysten og derfor kun har været tyndt befolket i denne periode. Der er bevaret tre oprindelige vinduer, et i apsis og to i skibets nordmur. Syddøren er tilmuret, så kun norddøren, den oprindelige kvindeindgang, benyttes. Det nuværende våbenhus er bygget i 1934 som erstatning for et ældre samme sted.

Bygningen er overalt kvadersat på en meget smuk dobbeltsokkel, hvis øverste led har attisk profil og nederste skråkant. Apsis har desuden et profileret gesimsbånd.

Kirken har flere interessante stenhuggermærker indhugget i granitkvadrene, bl.a. et skaktavlmønster på sydsiden.

I det indre er korbuen ommuret, men de profilerede kragsten er bevaret. Den oprindelige alterplade af granit med skråkant findes stadig i kirken bag det nyere alter,

Nørhå Kirke set fra sydøst.

anbragt på en muret pille ved apsidens øst-væg. Døbefonten er romansk, altertavlen er fra omkring 1580-90, mens prædikestolen er fra omkring 1610.

Kirkens tilstand

Ved en istandsættelse i 1987 af kirkens tagværk blev man for alvor opmærksom på de større sætninger i kirkens kvadermurværk, der herefter blev holdt under observation, og i 1991 bad menighedsrådets formand, Høger Hansen, os om en grundig vurdering af murværkets tilstand, da der samtidigt var store problemer med afskalninger inde i kirken.

Murværket stod flere steder med kraftige udbulinger, og hele partier af kvadre og sokkelskifter var skredet op til 12 cm ud af murflugt. Murværket var forsynet med enkelte murankre, der var delvist virk-

ningsløse på grund af rustgennemtæring, mens de øvrige var meget hårdt belastet.

Et stadigt tilbagevendende problem havde i årtier været istandsættelse af kvaderfugerne.

Til vurdering af stabiliteten foretog vi sondemålinger i murkernen, der viste store hulrum bag kvadrene på alle skibets sider, hvor bagstøbningen var borteroderet. Erosionen var yderligere blevet forstærket på grund af reparationer med cementholdig fugemørtel, der ikke har den samme smidighed som en kalkmørtel, hvorved der opstår kantrevner mellem fuger og kvadersten. Selv ganske små revner resulterer i årenes løb i en meget stor fugtophobning i bagstøbningen, der i frostperioder yderligere nedbrydes.

En asfaltbehandling på den indvendige side bag vægpanelerne fra 1935 gjorde heller ikke fugtophobningen mindre i murværkets nederste del. Fugtophobningen

kunne indvendigt ses i form at store fugtskjolder overalt på de kalkede vægge med store afskalninger til følge.

En istandsættelse måtte derfor nødvendigvis omfatte en omsætning af kvadre og en indvendig reparation af de beskadigede kalk- og pudslag.

Inventaret, der fremstod med 30'ernes dystre farvesætning i brunlige og grågrønne nuancer, trængte stærkt til en malermæssig istandsættelse, mens altertavle og prædikestol var i rimelig god stand og kun behøvede afrensning og stedvis nystaffering.

En beskrivelse og ansøgning om at måtte udføre de nødvendige arbejder blev herefter indsendt til de kirkelige myndigheder. Der skulle dog gå endnu 3 år, før der var økonomisk baggrund i provstiet for at gennemføre istandsættelsen.

Istandsættelsen

I foråret 1995 blev der endelig givet grønt lys for istandsættelsen, og til den krævende opgave at istandsætte murværket faldt valget på murermester Poul Nørgaard Larsen, som havde erfaring fra istandsættelsen af Snedsted Kirke året før.

Arbejdet blev tilrettelagt således, at den udvendige istandsættelse af skibets syd- og vestside kunne foregå sommeren 1995 og den indvendige istandsættelse i efterårs- og vinterperioden 1995-96. Afsluttende blev nordsiden omsat i sommeren 1996.

Forinden blev der foretaget en grundig registrering af alle kvadre og opmåling af skiftegange, der selvsagt ikke fulgte nogen rette linier på grund af de mange sætninger.

Kirkens mure er opført som kompakte kassemure med en indre skal af store

marksten og en ydre skal af tilhuggede kvadre, hvoraf de største kan veje op til flere hundrede kilo. I mellemrummet er oprindeligt opfyldt med kalkmørtel iblandet marksten.

Nedtagning af kvadersten skulle foregå med forsigtighed for at hindre nedstyrtninger, og undervejs blev der foretaget de nødvendige afstivninger, mens de enkelte kvadersten blev trukket ud på stilladset, mærket, og firet ned i en talje. Herefter blev kvadrene afrenset og udlagt på deponeringspladsen efter skiftegang. Der fremkom mange interessante spor under nedtagningen. På skibets sydside blev et til-muret fladbuet vindue afdækket omtrent ud for prædikestolen, og på vestsiden var indmuret en ca. 30 x 50 cm stor granitsten, der var udhulet på den ene flade i hele stens længde, måske en overligger til et tidligere vindue som nu er sløjtet, men med større runding på midten, hvilket ville være usædvanligt i et vindue. Stenen er nu udtaget og ligger ved kirken.

Mens både syd- og vestsiden har været omsat i flere omgange med bagstøbninger af munkesten, viste det sig, at nordmuren stod intakt med den oprindelige murkerne: pakket af marksten i alle størrelser med en grågul kalkmørtel med groft sandtilslag, iblandet store kalkstykker og trækulstumper fra brændingen.

Den oprindelige middelalderkalkmørtel blev fremstillet af brændt kalk, der blev knust og straks blandet med sand tilsat vand. Blandingen blev herefter lagret nogen tid, før den anvendtes. Efter opmuringen kan det være en særdeles stærk blanding, som i dette tilfælde er velbevaret.

Vestgavlen gav anledning til særlige forholdsregler, idet gavltrekanten og klokkestablen, der er sammenbygget, skulle

blive stående, mens den underliggende kvadermur blev omsat.

Samtidig havde hele nordvesthjørnet en ca. 20 cm bred revne fra sokkel til tagfod. Der blev fremstillet en afstivning bestående af lange jerndragere indstukket på tværs af den ca. 100 cm tykke mur og understøttet udvendigt med stolper i en afstand af 2 m fra muren, således at der var plads til at opsætte et murerstillads indenfor. Indvendigt blev drageren ført ind over kirkens loft, forbi pulpituret og lagt på bjælkelaget, der så kunne understøttes med stolper inde i kirken. Det gav i begyndelsen en del betænkeligheder fra håndværkernes side at skulle arbejde under så mange tons svævende murværk, men eftersom arbejdet skred frem med nedtagning af den bærende mur, viste det sig, at beregningerne holdt, så både murværk og tag blev hængende.

Soklen bestod af en kun ca. 40-60 cm dyb grøft pakket med sten. Enkelte paksten var af en anseelig størrelse, men havde forskubbet sig under den store vægt. Hovedparten var mindre sten iblandet jord, der kun havde ringe bæreevne på grund af udvaskning fra nedsivende vand. Det var derfor nødvendigt at oprense grøften og støbe et dybere fundament for at undgå fremtidige sætningsskader.

Herefter kunne genopsætning af kvadersten påbegyndes. Kvadrene blev sat i en mørtel, der lå så tæt på den oprindelige mørtel som muligt, men fremstillet efter en metode, der har været anvendt siden slutningen af 1700-tallet, hvor den brændte kalk tilsættes vand og lagres i op til flere år før den iblandes sand. Denne metode sikrer et ensartet blandingsforhold fremfor den middelalderlige metode, hvor blandingerne varierer meget.

Ved genopsætning af kvadrene var det

Kvadre under nedtagning med bagmur af munkesten.

nødvendigt at rette en del af skiftegangene op for at få den nødvendige stabilitet, men ellers blev kvadrene genopstillet i samme position som før.

Sten for sten blev de genoppejst i talje til stilladset og skubbet på plads på solide egetræskiler. Kvadrene blev rettet til i murflugt og samtidig understøttet på bagsiden af passende store granitsten. Stenene skulle nu bagstøbes, således at hele hulrummet bagved og under stenene blev fuldstændig udfyldt og komprimeret til ca. halv højde, hvorefter støbningen stod til dagen efter, hvor der støbtes til overkant. Efter endnu en dags hærkning kunne stilladset hæves og næste skifte påbegyndes. Det var vigtigt at være færdig, før nattefrosten satte ind, for ved temperaturer under 5°C sker der ingen afhærkning af mørtelen.

Sideløbende med murerarbejdet blev tagværkets murremme, der flere steder var stærkt angrebet af råd, udskiftet, og trævinduerne blev istandsat.

1. oktober 1995 var det udvendige arbejde afsluttet på syd- og vestsiden af skibet, og den indvendige istandsættelse var allerede godt igang. Alt inventar var afdækket med plader, således at murerens rullestillads kunne køres oven på stovleværket.

Efter prøveafrensninger at kalklagene sammen med Nationalmuseets Kalknings-tjeneste viste det sig hurtigt, at pudslaget ikke kunne repareres. Ældre reparationer havde meget dårlig vedhæftning og smuldrede let som følge af de store fugtpåvirkninger. Det var derfor nødvendigt med en total nedhugning af pudslaget ind til fast bund.

Der blev fundet enkelte kalkmalerifragmenter på nordsiden af skibet, i form af slyngornamenter over døren og spor af lodrette dekorationer i rød-brun-orange farver øst herfor. Efter en vurdering og registrering af Nationalmuseet blev det dog besluttet at tildække sporene igen. Til gengæld kom en aflang kvadersten med udhugget kors frem i lyset og sidder i dag synlig på skibets nordside vest for indgangsdøren.

Efter en tilstrækkelig udtørring og udsætning af revner blev der igen opbygget et bæredygtigt pudslag af kalkmørtel

og efterfølgende tyndpuds. Lagene blev påført i flere arbejds gange med mellemliggende tørreperioder for at sikre den tilstrækkelig afhærdning. Også indvendige murremme, som bjælkerne hvilede på, viste sig flere steder at være angrebet af råd og måtte iskares nye stykker, ligesom enkelte loftsbrædder trængte til udskiftning.

Efter de afsluttende kalkninger var kirken klar til overtagelse af snedker, konservator og maler ca. 1. februar 1996. Alt inventar blev eftergået og udluset, og altertavle og prædikestol blev afrenset og repareret.

Inventaret blev farvesat i lyse, varme farver, med grundtoner valgt ud fra farverne i altertavle og prædikestol.

Til malerarbejdet anvendtes linoliemaling fremstillet af oliefarver tilsat linoliefernis. Opstrygningen kræver en bestemt teknik og kræver lang tørretid mellem de enkelte behandlinger, en ventetid der ville

Nørhå Kirke 1:20, målt af C. G. Schultz i 1937.

Det tilmurede vindue på skibets sydside.

være utænkkelig i et moderne byggeri, men som her er nødvendig for at få det smukkeste resultat og den rigtige glans i farven.

Ved alle arbejder, der er udført under restaureringen, er der anvendt de traditionelle metoder og redskaber inden for de enkelte håndværksfag, hvilket må være en stor tilfredsstillelse for en håndværker i dag, hvor de fleste arbejder i nybyggeriet bliver mere og mere industrialiserede.

Da malerarbejdet var afsluttet, kunne de nypudsede lamper og kroner endelig ophænges og de nye hynder lægges på plads, og den 14. maj 1996 kunne kirken igen tages i brug ved en festlig genåbning forestået af provst J. Thastum og sognepræst H.O. Madsen.

Nørhå kirke er et godt eksempel på en istandsættelse, hvor indeklimaet er forbedret væsentligt, efter at kvadrene er omsat og indvendige vægge nypudset. Der er nu sikret en naturlig fugtvandring i murværket, der langsomt vil stabilisere sig, og det er nu en nydelse at opholde sig i dette beskedne, men rene middelalderhus.

Ved istandsættelsen af Nørhå kirke medvirkede: Murermester Poul Nørgaard Larsen, Snedsted, tømrermester Carsten Fisker, Snedsted, smedemester Holger Pilgaard, Nørhå, el-firmaet Henning Poulsen, Snedsted, malermester Kaj Toftdahl, Thisted, konservator E.B. Rosing Holm, Gl. Hasseri, Nationalmuseets Kalknings-tjeneste, Brede, møbelpolstre Finn Hansen, Nykøbing M, Thubalka A/S, Vejle, Morsø Metalstøberi, Thissinghuse, Balderus Stoleflet, Hadsten, Thy Farvelager, Koldby, Th. Frobenius & Sønner A/S, Horsens, Arkitekterne Ib Lydholm og Asger Thomsen, Thisted.